

גודל הנסיון שבעקדה לשיטת רש"י

הקדמה

הגמרא במסכת מגילה (לא ע"א) אומרת שביום השני של ראש השנה קוראים את פרשת העקדה (בראשית פרק כ"ב). פירש רש"י: "עקדת יצחק מזכירין כדי שתזכר לנו היום במשפט".

פרשת העקדה פותחת במילים: "ויהי אחר הדברים האלה" (כב, א). יש להבין: למה בדיוק מתכוונת התורה במילים אלו, ומה באה התורה ללמדנו במילים אלו?

בתשובה לשאלות אלו נאמרו הסברים רבים, ומהם עולים לימודים חשובים לדורות. מאמר זה יעסוק בהסברים שנאמרו על השאלות הללו לפי רש"י, שמקורם בדברי חז"ל.

המאמר לא יעסוק כלל בבאור המילים "והאלקים נסה את אברהם", שבהן עסקו רבים², אבל מתוך הפירושים למילים "ויהי אחר הדברים האלה" תובן יותר משמעות העקדה וגודל הנסיון שבה, והאהבה העצומה שהיתה לאברהם וליצחק כלפי ד'!

א. הסברי רש"י

רש"י כתב בשם חז"ל שני הסברים:

1. "יש מרבתינו אומרים: **אחר דבריו של שטן**, שהיה מקטרג ואומר: 'מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד!' אמר לו [הקב"ה]: 'כלום עשה אלא בשביל בנו, אילו הייתי אומר לו זָבַח אותנו לפני – לא היה מעכבי'י'³."

¹ עיין רש"י בראשית כח, ה וכן לה, יג: "איני יודע מה מלמדנו" ושם לח, ה: "ואם לא כן מה בא להודיענו" ועיין גם ברש"י בראשית ד, יט ושם מז, כא.

² עיין "מורה נבוכים" ג, כד, רמב"ן, חזקוני, רבנו בחיי, רלב"ג, אברבנאל, ספורנו, "העמק דבר" ומלבי"ם כאן, ספר "עקדת יצחק" פרשת וירא שער כ"א, ספר "עיונים בספר בראשית" לנחמה ליבוביץ עמ' 133-136, ספרה "ללמוד וללמד תנ"ך" עמ' 31-36, ספרה "לימוד פרשני התורה ודרכים להוראתם" עמ' 64-66, מאמרה "פרשת העקדה" בחוברת "דרכים במקרא ובהוראתו" (הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ז) עמ' 11-15, 21-23.

³ ר' יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא, סנהדרין פט ע"ב, וכעין זה בבראשית רבה נה, ד בשני אופנים דומים.

2. "ויש אומרים: אחר דבריו של ישמעאל, שהיה מתפאר על יצחק שמל בן י"ג שנה ולא מיחה. אמר לו יצחק: 'באבר אחד אתה מייראני? אילו אמר לי הקב"ה זָבַח עֶצְמְךָ לִפְנֵי – לא הייתי מעכב'".⁴

ב. שאלות על דברי רש"י

על דברי רש"י שאלו המפרשים חמש שאלות:

1. על הפירוש הראשון שאלו: הרי הסעודה היתה לפני שלושים וחמש שנה,⁵ ואם כן מדוע המתין השטן מלקטרג כל אותו הזמן? ואם תאמר שהשטן קיטרג מיד – מדוע לא קיבל ד' את דבריו בשעה שקיטרג, וקיבלם אחרי שלושים וחמש שנה?⁶ גם על הפירוש השני שאלו שאלה דומה, שכן ישמעאל גורש מבית אברהם בסמוך למשתה שעשה אברהם, ואם כן גם התפארותו של ישמעאל ותשובתו של יצחק היו באותו הזמן, ומדוע המתין ד' שלושים וחמש שנה עד העקדה?⁷
2. לא דברי השטן ולא תשובת ד', לא דברי ישמעאל ולא תשובת יצחק, אינם כתובים בפסוקים, וכיצד יתכן שהכתוב יאמר: "אחר הדברים האלה" על דברים שלא נכתבו קודם? וכך כתב האלשיך הקדוש: "והלא כמו זר נחשב יחזור על מה שאינו בכתוב, ומה גם באמרו: 'האלה', כמורה באצבע!"
3. הפסוקים האחרונים לפני הפסוק "אחר הדברים האלה" אינם עוסקים בסעודה שעשה אברהם ביום הגמל את יצחק, ולא בישמעאל, אלא בברית בין אברהם לאבימלך, ואם כן כיצד יתכן לפרש ש"אחר הדברים האלה" מתיחס לדברים שנזכרו הרבה קודם?⁸
4. רש"י כתב לעיל (טו, א) שכל מקום שנאמר "אחר" הוא סמוך לנאמר קודם, וכאן העקדה היתה מופלגת בזמן מהנאמר קודם, גם מדבריו של השטן וגם מדבריו של ישמעאל!⁹

⁴ לוי, סנהדרין פט ע"ב, וכעין זה בבראשית רבה נה, ד.

⁵ הסעודה היתה "ביום הגמל את יצחק" (כא, ח) ויצחק נגמל בגיל שנתיים (רש"י ורד"ק שם על פי כתובות ס ע"א וע"ב ועיין עוד בירושלמי ברכות פ"ד ה"א וביכורים פ"ב ה"א ותענית פ"ד ה"א שכך אמרו לגבי שמואל) והעקדה היתה כאשר היה יצחק בגיל שלושים ושבע [רש"י כג, ב וכה, כ על פי סדר עולם רבה פ"א (ועיין בהערות הרד"ב ראטנער שם אות לח ובהערות "מאיר עין" שם אות כב שצינו למדרשים ולראשונים נוספים) ופרקי דרבי אליעזר פ"א (ועיין בהערות הרד"ל שם אות יד שציין למדרשים ולראשונים נוספים)].

⁶ "העמק דבר" כאן ו"תורה תמימה" כאן אות ב ומפרשים נוספים.

⁷ "יפה תואר" על המדרש רבה שם, "נחלת יעקב" ו"משכיל לדוד" על רש"י שם.

⁸ הרב יעקב קמנצקי ב"עיונים במקרא" (נוא יורק תשד"מ) וב"אמת ליעקב" (מכון אמת ליעקב, ניו יורק קליבלנד תשנ"א) כב, א.

⁹ "תורת חיים" סנהדרין פט ע"ב ד"ה "מיד" ו"ערוך לנר" שם ד"ה "אחרי".

5. מדוע פירש רש"י כפי שפירש, ולא פירש כפשוטו שהכוונה אחר הברית עם אבימלך?¹⁰

עוד יש לשאול על דברי רש"י: מה באה התורה ללמדנו במילים אלו:

ג. תשובות על השאלה הראשונה להסברו הראשון של רש"י

על השאלה הראשונה על הפירוש הראשון - שהסעודה היתה לפני שלשים וחמש שנה, ואם כן מדוע המתין השטן מלקטרג כל אותו הזמן - נאמרו הסברים רבים¹¹, וכאן נביא רק חלק מהם, הסברים שמהם עולה האהבה העצומה שהיתה לאברהם וליצחק כלפי ד', והאהבה העצומה שהיתה לד' כלפי אברהם ויצחק! כתב ה"בן יהודע" (סנהדרין פט ע"ב): "השטן ראה שכבר אברהם אבינו עליו השלום נתנסה אותו זמן בתשעה נסיונות, ולכן חשב: השתא וודאי ישיב הקב"ה כאשר השיב לו באמת אחר כך, ויצווה את אברהם לשחוט את בנו. ואברהם וודאי יקיים דבריו יתברך, ויעשה המצוה בשלמות. ובוודאי יתן לו הקב"ה בן אחר תמורת יצחק. וירויה [אברהם] שתהיה המצוה הזאת, אשר זבח את בנו לקיים מצות ד', קרן קיימת לזרעו אחריו בכל דור ודור, ותעמוד כנגדו [של השטן] בכל פעם שיבוא לקטרג. ונמצא הוא גורם לעשות דבר שיהיה נלחם עמו תמיד, ויבטל קטרוגים שלו. על כן אמר [השטן לעצמו]: 'טוב שאניח הקטרוג הזה עד שיגדל יצחק בשנים, ויהיה בחור כארזים, ואז אם יאמר לו הקב"ה לאברהם לשחוט את בנו ויביאהו לשחוטו לקיים דבר ד', יהיה יצחק מסרב, ודוחף את אביו ומתריס כנגדו, בהיותו גדול בשנים וגבור חיל. ואז לא תבוא מצוה זו לפועל, וממילא לא ישאר לאברהם ולזרעו דבר יקר ונפלא כזה, שיהיה להם למגן וצינה בכל דור ודור לדחות קטרוגים שלו'. ולכן איחר את קטרוגו זה, עד שגדל יצחק. והוא [השטן] לא ידע ולא חשב שיצחק יהיה מרוצה לקיים דבר זה בכל ליבו ובכל נפשו. וברצון ליבו פשט צווארו לפני הסכין. ונמצא מה שעשה השטן - קלקל לעצמו, שגדלה ורבה ועצמה מצות העקדה מאה ידות, מצד העוקד ומצד הנעקד".

לפי פירוש זה השטן קטרג רק בסמוך לעקדה, וכן כתוב ב"ספר הישר" בפרשת וירא.

¹⁰ חזקוני, ריב"א, ר' חיים פלטיאל, "הואיל משה - באר היטב" ו"תורה תמימה" כאן (כב, א), רא"ס, "קצור מזרחי" ו"שפתי חכמים" לעיל כא, לד (דברי הרא"ס הובאו גם במהרש"א בסנהדרין פט ע"ב ד"ה "אחר מאי").

¹¹ שהובאו במאמר "מדוע הדגישה התורה בפתיחת פרשת העקדה: 'ויהי אחר הדברים האלה?'" בספרי "הדר התורה" בראשית בפרשת וירא.

לעומת זאת יש שפירשו שהשטן קטרג עוד קודם:

ה"באר בשדה" (על רש"י) כתב: **"מיד קטרג השטן בשעת המשתה, וכן משמע בזהר הקדוש פרשת בראשית (דף יא ע"א), והקב"ה אמר לו שאם יאמר לו שיקריב את בנו לא יעכב. וכי תימא: אם כן למה המתין הקב"ה מלנסות את אברהם עד שנת ל"ז ליצחק? יש לומר שהוא כדי להגדיל שכרו של יצחק, שהיה אז בן ל"ז, בכוחו ואונו, ואביו זקן מופלג, ואפילו הכי לא עיכב."**

ה"יפה תואר" (בראשית רבה נה, ד) כתב: **"להגדיל הנסיון, שעם היות יצחק גבר בגוברין, ונאהב לאביו אשר הוא כבר זקן ושבע, ונואש מלהוליך עוד, עם כל זה לא ימנעהו מהמוות, וגם כדי שיתנסה עמו יצחק בהיותו בחור כארזים, וידי אביו כבדו מזוקן, לא יוכל להכריחו, והוא ישמע לו."**

לפי שני הפירושים הללו עולה שד' חיכה שלושים וחמש שנה כדי להגדיל את שכרם של אברהם ויצחק!

ד. תשובות על השאלה הראשונה להסברו השני של רש"י

על השאלה הראשונה על הפירוש השני - שישמעאל גורש מבית אברהם בסמוך למשתה שעשה אברהם, ואם כן גם התפארותו של ישמעאל ותשובתו של יצחק היו באותו הזמן, ומדוע המתין ד' שלושים וחמש שנה עד העקדה - כתבו המפרשים שישמעאל חזר לבית אברהם, כמו שמפורש בפרקי דרבי אליעזר (פרק ל"א), ואפשר מפני שחזר בתשובה¹², וכמו שמוכח מרש"י בסמוך (פסוק ג), שכתב על המילים "ויקח את שני נעריו אתו": **"ישמעאל ואליעזר", והוויכוח בין ישמעאל ליצחק היה אחרי חזרתו של ישמעאל לבית אברהם, בסמוך לעקדה**¹³!

הסבר זה מפורש במדרש רבה (נה, ד): **"אמר לו ישמעאל: 'אני חביב ממך, למה? שנימולתי לשלוש עשרה שנה, אבל אתה נימולת בקטנד, ואי אפשר למחותי. אמר לו יצחק: 'כל מה שהלוית לקב"ה שלושה טיפין דם הם, אלא הריני עכשיו בן שלושים ושבע שנה, אילו מבקש לי הקדוש ברוך הוא להישחט, איני מעכב! אמר**

¹² "משכיל לדוד" שם ובפסוק ב. ועיין רש"י טו, טו; כה, ט שישמעאל עשה תשובה בחיי אברהם (ומקורו בבראשית רבה לח, יב וכן שם נט, ז ובבבא בתרא טז ע"ב). בפשטות משמע מרש"י שם שרק סמוך למיתתו של אברהם חזר ישמעאל בתשובה, אבל מכאן משמע ששנים רבות לפני פטירת אברהם חזר ישמעאל בתשובה! וכעין זה כתב ב"לקוטים והערות על התורה" כב, ג (לרב יוסף אברהם וולף, בני ברק תשנ"ז).

¹³ "יפה תואר" שם, "נחלת יעקב" ו"משכיל לדוד" על רש"י שם.

הקב"ה: 'הרי השעה'. מיד: 'והאלקים נסה את אברהם'.¹⁴ וכן מפורש בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל.¹⁴

ה. תשובות על השאלות הנוספות

על השאלה השניה שנשאלה על רש"י - שלא דברי השטן ולא תשובת ד', לא דברי ישמעאל ולא תשובת יצחק, אינם כתובים בפסוקים, וכיצד יתכן שהכתוב יאמר: "אחר הדברים האלה" על דברים שלא נכתבו קודם - כתב המהר"ל ב"גור אריה": "אף על גב שדבר השטן לא נזכר בכתוב, כיון דכתובה הסעודה שעשה אברהם, כאילו כתוב בפירוש דברי השטן, דוודאי היה מקטרג. וכן מאחר שכתוב שיצחק נימול לשמונה ימים, בודאי היה ישמעאל מתפאר, ולפיכך לא הוצרך לכתוב".

על השאלה השלישית - שהפסוקים האחרונים לפני הפסוק "אחר הדברים האלה" אינם עוסקים בסעודה שעשה אברהם ביום הגמל את יצחק, ולא בישמעאל, אלא בברית בין אברהם לאבימלך, ואם כן כיצד יתכן לפרש ש"אחר הדברים האלה" מתיחס לדברים שזכרו הרבה קודם - כתב הרב קמנצקי⁸ שכיון שבתחילת הפרשה המתארת את הברית בין אברהם לאבימלך כתוב: "ויהי בעת

¹⁴ זו לשונו: "והוה בטר פתגמיא האילין מן די נצו יצחק וישמעאל, ישמעאל הוה אמר: 'לי חמי למירות ית אבא, דאנא בריה בוכריא'. ויצחק הוה אמר: 'לי חמי למירות ית אבא, דאנא בר שרה אנתתיה, ואת בר הגר אמתא דאמי'. עני ישמעאל ואמר: 'אנא זכאי יתיר מנך, דאנא אתגזרית לתליסרי שנין, ואין הוה צבותי למעכבא, לא הוינא מסר נפשי לאתגזרא, ואת אתגזרת בר תמניא יומין, אילו הוה בך מנדעא דלמא לא הוית מסר נפשך לאתגזרא'. מתיב יצחק ואמר: 'הא נא יומיא בר תלתין ושית שנין, ואילו בעי קודשא בריך הוא לכולי איברי לא הוית מעכב'. מן יד אשתמעו פתגמין האילין קדם מרי עלמא, ומן יד מימרא דד' נסי ית אברהם ואמר ליה: 'אברהם'. ואמר ליה: 'הא אנא'".

תרגום: "ויהי אחר הדברים האלה שרבו יצחק וישמעאל, ישמעאל אמר: 'לי ראוי לרשת את אבא, שאני בנו בכורו'. ויצחק אמר: 'לי ראוי לרשת את אבא, שאני בנו שרה אשתו, ואתה בן הגר שפחת אמי'. ענה ישמעאל ואמר: 'אני זכאי יותר ממך, שאני נימולתי לשלוש עשרה שנים, ואם הייתי רוצה לעכב, לא הייתי מוסר נפשי למול, ואתה נימולת בן שמונה ימים, אילו היתה בך דעה שמא לא היית מוסר נפשך למול. השיב יצחק ואמר: 'אני היום בן שלושים ושש שנים, ואילו ביקש הקדוש ברוך הוא את כל איברי לא הייתי מעכב'. מיד נשמעו הדברים האלה לפני רבון העולמים, ומיד דבר ד' נסה את אברהם ואמר לו: 'אברהם'. ואמר לו: 'הנני'. מפורש בתרגום שוויכוח זה היה כאשר היה יצחק בן שלושים ושש, ולא כאשר היה בן שנתיים! אמנם יש לעיין שכאן כתוב שיצחק היה בן שלושים ושש, ולא בן שלושים ושבע כפי שנאמר במדרשים אחרים הנזכרים לעיל בהערה 5, מכל מקום מפורש גם כאן שהיה זה סמוך לעקדה, ולא לפני גירוש ישמעאל! ועיין בתרגום יונתן בן עוזיאל מהדורת ד"ר דוד רידר (ירושלים תשמ"ד) שכתב שבכת"י הגירסה היא "תלתין ושב", ולא כנדפס! ועיין גם בתנחומא וירא יח ובי"ע יוסף" שם.

ההיא" (כא, כב), הרי זה מלמד שפרשה זו היא כעין ענין מוסגר, כמו שמצאנו בפרשת וישב, שאחרי מכירת יוסף (בפרק ל"ז) מסופר על יהודה ובניו, והפרשה פותחת במילים: "ויהי בעת ההיא" (לת, א). ואחר כך חוזרת התורה ואומרת: "ויוסף הורד מצרימה" (לט, א), וכתב שם רש"י: "חוזר לענין ראשון". אם כן גם אצלנו: אחרי הפרשה שפתחה במילים: "ויהי בעת ההיא", חוזרים לענין הראשון של הולדת יצחק והמשתה שנעשה לו!

על השאלה החמישית - מדוע פירש רש"י כפי שפירש, ולא פירש כפשוטו שהכוונה אחר הברית עם אבימלך - כתבו המפרשים¹⁵ שרש"י פירש כפי שפירש דווקא מפני שכל מקום שכתוב "אחר" הכוונה בסמוך למה שזכר קודם, וכיון שהברית עם אבימלך היתה מופלגת מהעקדה, כפי שכתב רש"י (כא, לד) שאברהם עזב את ארץ פלשתים שנים עשרה שנה לפני העקדה, לכן הוצרך רש"י לומר אחר דבריו של שטן, או אחר דבריו של ישמעאל, שהיו סמוכים בזמן לעקדה (כדברי ה"בן יהודע" הנזכרים לעיל בתשובה הראשונה, שהשטן קטרק רק בסמוך לעקדה, ולא כמפרשים שכתבו שהשטן קטרק מיד וד' חיכה עד שיהיה יצחק בן ל"ז), ולפי זה מיושבת גם השאלה הרביעית שרש"י כתב לעיל (טו, א) שכל מקום שנאמר "אחר" הוא סמוך לנאמר קודם, וכאן העקדה היתה מופלגת בזמן מהנאמר קודם, גם מדבריו של השטן וגם מדבריו של ישמעאל¹⁶.

סיכום

א. את המילים "ויהי אחר הדברים האלה" הסביר רש"י בשני אופנים:
1. הפירוש הראשון: אחר דבריו של השטן, שקטרק על אברהם שלא הקריב קרבן במשתה שעשה כשנגמל יצחק.
2. הפירוש השני: אחר דבריו של ישמעאל, שהתגאה על יצחק שמל בגיל י"ג ולא עיכב, ואמר לו יצחק שהוא מוכן להקריב את כל גופו למען ד'.

ב. המפרשים שאלו על רש"י ארבע שאלות בפשט הפסוקים, ושאלה נוספת: מדוע התעכב השטן מלקטרק כל כך הרבה שנים. ומדוע התעכב ישמעאל מלהתפאר על יצחק כל כך הרבה שנים.

¹⁵ הנזכרים לעיל בהערה 10.

¹⁶ ועיין ב"תורת חיים" וב"ערוך לנר" הנזכרים לעיל בהערה 9 שלא למדו כן, ועיין גם בפירוש מהרז"ו לבראשית רבה נה, ד ד"ה "הרהורי דברים" ובספר "אחד היה אברהם" לרב יהושע בכרך עמ' 7-8 שפירשו את רש"י כאן ש"אחר" מופלג!

- ג. בישוב השאלה מדוע התעכב השטן מלקטרג כל כך הרבה שנים, נחלקו המפרשים:
1. יש אמרו שהשטן קטרג רק בסמוך לעקדה, כיון שחשב שכעת לא יעמדו אברהם ויצחק בנסיון.
 2. יש אמרו שהשטן קטרג מיד לאחר המשתה, אלא שד' לא קיבל את דבריו עד העקדה, כדי להגדיל את שכרם של אברהם ויצחק.
- ד. בישוב השאלה מדוע התעכב ישמעאל מלקטרג כל כך הרבה שנים מוכח במדרש שדברי ישמעאל היו בסמוך לעקדה, לאחר שישמעאל שב לבית אברהם.

סיום: מה באה התורה ללמדנו במילים "ויהי אחר הדברים האלה"?

על השאלה מה באה התורה ללמדנו במילים אלו לפי שיטת רש"י, ניתן לומר שלפי הפירוש הראשון למדנו על גודל מסירות הנפש של אברהם ויצחק, שמסרו נפשם בעקדה, שאפילו השטן לא חשב שהם יעמדו בניסיון כה קשה. לפי שני הפירושים האחרונים על השאלה הראשונה למדנו את טובו של ד', שרצה להגדיל את שכרם של אברהם ויצחק, ולכן המתין למרות קטרוג השטן שלושים וחמש שנה.